

PAVEL

HAJNÝ

JAN

Bata

ZNÁMÝ NEZNÁMÝ

Jan Bata

známý neznámý

Pavel Hajný

Všechna práva vyhrazena.

*Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu nakladatele.*

Copyright © Pavel Hajný, 2020

Cover © Kreativní bojovníci s.r.o., 2020

© DOBROVSKÝ s.r.o., 2020

www.nasenacladatelstvi.cz

www.facebook.com/nakladatelstviomega

ISBN 978-80-277-0575-7 (pdf)

Jan Bata

známý neznámý

Pavel Hajný

*Jan Antonín Baťa je legendou,
i když tak trochu v mlhách.*

*Jinou než oba Tomášové, ale stejně jímavou.
Snad trochu trpkou, ale o to víc fascinující.*

*A jen proto, že se – někdy i vlastní vinou –
v životě setkal i s nepříznivým osudem,
na něj nesmíme zapomenout.*

ČÁST PRVNÍ

Ve víru osudu

1.

Jak se stát Baťou

Baťů potkáte ve Zlíně odjakživa hodně, to jméno není v kraji zase tak výjimečné. Málokterý je však spřízněný se světovou firmou, i když to třeba sám tvrdí. Dnes už nahlas, zatímco ještě před lety pěkně potichu, protože tehdy se to jméno ve Zlíně moc nenosilo.

Tomáš Baťa, ten, který Zlín opravdu proslavil, se narodil roku 1876 a zahynul při nehodě svého letadla v roce 1932, takže naprostá většina dnešních pamětníků už ho ve Zlíně nezažila.

Víc je zřejmě těch, kteří pamatují jeho nástupce, o čtrnáct let mladšího nevlastního bratra Jana. A to je asi ještě rodiče vodili za ručičku, protože Jan opustil Zlín už roku 1939 a z Brazílie, kde zemřel, už se nikdy nevrátil.

Proč?

Právě o tom je tato kniha.

Je jí třeba, o Baťově rodu nemají totiž lidé dodnes úplně jasno. Klidně nazvou Tomáše Janem, Jana Tomášem, Tomíka Antonínem...

Právě jméno Antonín si pamatují bůhvíproč nejvíc, i když druhým jménem nebyl Jan ve skutečnosti Antonín, ale Karel.

Už jste se zorientovali?

Pokud ne, tak začínáme:

Jan Karel Baťa (ano, tak je to v matrice) se narodil 11. března 1898 – ne však ve Zlíně, ale v Uherském Hradišti. Tomášovi je v rodokmenu nejbliž, vždyť měli stejného otce.

Každého z nich porodila jiná matka, ale ty dva spojuje ještě také osud jistého Bartoše, který byl rovněž ševcem.

Ten osud byl dost tragický. Bartoš prý zamířil v zimě s botami na jarmark, tam už ale nedorazil a sněhem zapadáný les vydal jeho tělo až na jaře.

I tady však zjistíme, jak je historie zlomyslná a jak málo se na ni lze spolehnout. Jiný zdroj totiž tvrdí, že nalezen naopak byl, dokonce ještě téhož dne, a že to byla loupežná vražda. Vrahem byl nějaký Brázdil z Hostišové.

I tady máme ovšem dvě verze. Podle jedné z nich byl Bartoš přepaden teprve tehdy, když se vracel s penězi z jarmarku, podle druhé to bylo složitější: vrah mu prý namluvil, že tam, kam ho zavede, své boty dobře prodá, jenže cestou ho zabil, krev zakryl sněhem a boty se pak snažil rozprodat sám.

Protože byl vrah poněkud mdlého rozumu, brzy po dopadení se přiznal. A i když byl odsouzen až mnohem později, při pohřbu své oběti musel před rakví nést vražedný nástroj (ono osudné poleno) a nebýt četníků, rozlícená vesnice by ho snad zabila.

Od té doby připomínal místo tragédie na příkaz lesmistra hraběte Šternberka památníček s obrázkem sv. Kryšpína, patrona ševců, až dodatečně pak novější malba Heřmana Jurčíka s textem:

„29. 12. 1867 byl na tomto místě zavražděn švec František Bartoš ze Zlína.“

Podle dochovaných zápisků písmáka mu v den vraždy bylo „třicet sedm roků, pět měsíců a čtrnáct dnů, Brázdilovi pak padesát dva roků, devět měsíců a čtrnáct dnů“. A vdově Anně Bartošové jen „dvacet osm roků, tři měsíce a dvacet šest dní“.

Na tu dobu poměrně mladá vdova se jistě nemusela hned znovu vdávat. Ševcovskou živnost ale sama neudržela, a tak šla po necelých dvou letech opět k oltáři. Podle některých to bylo se sotva pětadvacetiletým tovaryšem Antonínem Baťou, který u nich pracoval, podle jiných prostě jen s dalším ševcem toho jména. Podstatné je, že po něm zdědili jméno Baťa i všichni ostatní. A hlavně Tomáš a Jan.

Z předchozího manželství už měla Anna desetiletého Josefa a sotva tříletou Josefku, s Antonínem Baťou pak měla vdova brzy ještě tři další děti: Annu, Antonína a Tomáše. Ano, právě toho, který jednou pohne Zlínem.

Že s pěti dětmi udrželi v kraji plném ševců živnost, svědčilo o schopnostech obou, samotnou Annu to však přece jen vyčerpalo. Náhlá nemoc tak učinila v říjnu 1884 vdovce i z otce Antonína.

O starší děti už pečovat nemusel, těm bylo přes dvacet, ale stačily i ty tři vlastní: bez ženy si často nevěděli rady.

Novou matku dětem našel až v Osvětimanech, také už vdovu.

Ludmile Hruščákové bylo devětadvacet a Antonínovi čtyřicet dva, když se v listopadu 1886 vzali a do rodiny tak přibyl i její sotva dvouletý synek z minulého manželství – Josef. A v květnu 1887 už i Antonínův Leopold. Tak máme tuto rozsáhlou rodinu už skoro pohromadě.

Ale kde je Jan?

Vyčkejme. Historie Baťů je i pro jejich pozdější osudy opravdu důležitá. Jan je už na řadě, ale nejprve se ještě musel otec Antonín s rodinou kvůli živnosti přestěhovat do Uherského Hradiště.

Hlavou mu prý při tom vířily všelijaké myšlenky, dokonce prý cestou zastavil s povozem uprostřed mostu přes právě rozvodněnou Moravu a zvažoval, zda jet vůbec dál, anebo skočit dolů. Nejistota, kterou s rodinou zažíval, nedávala velkou naději.

Záchranou mu mělo být samo Uherské Hradiště, okresní město s úřady a lepší společností. A s menší konkurencí: ševců zde nebylo tolik jako ve Zlíně a šance uživit se zde tak byla větší.

Pro nás je podstatné, že až zde se narodil – pořád ještě v předminulém století – i Jan.

Dětství

V nové rodině se tak scházelo u stolu pět dětí: tři ještě z otcových zlínských časů – Anna s Antonínem a Tomášem, pak Josef z Osvětiman a nakonec i první společný syn Leopold.

Předtím než přišel na svět Jan, míst u stolu ale ještě ubylo. To když se tři nejstarší – Tomáš, Anna a Antonín – rozhodli osamostatnit a roku 1894 odejít do Zlína.

Brzy však přibyl Bohuslav a pak už konečně i Jan (1898).

Že poté následovali ještě Jindřich (1900) a Marie (1903), nás nemůže překvapit. Nově příchozí hradištský švec se tak má rozhodně co ohánět.

A teď už je nejen ševcem, ale i sodovkářem, protože s rozrůstající se rodinou nezbylo než pustit se ještě do dalšího podnikání. A tak si otec opatřil další živnostenský list a při příštím sčítání lidu je už o něm úředně zaznamenáno:

Antonín Baťa *Uherské Hradiště – Rybárny, ulice Moravní č. 2, domovská příslušnost Zlín, obuvník, samostatný mistr, vedlejší výroba – sodovky*

Pokud jde o Jana, nacházíme ho v matrice římskokatolické fary na straně 394 pátého svazku knihy narození skutečně jako **Jana Karla Baťu** s datem narození 11. března 1898.

Není to však zcela jisté. Jsou prameny, které neuvádějí jako den narození 11., ale 17. března. Tak je to aspoň na opisu rodného a křestního listu z roku 1938. Jiné zdroje to zase popírají a mají to za chybu, protože 17. března malý Jan sice v onom kostele skutečně byl, ale až při příležitosti svého křtu.

A k dovršení všeho – sám Jan Baťa za svého života uváděl jako své datum narození 7. března a v ten den se pak také slavily ve firmě pravidelně i jeho narozeniny.

Den 7. března má tak za datum Janova narození i jeho rodina a najdeme je i na náhrobku v brazilském městečku Piracaia.

Pro ty, kteří Jana Baťu znají jako Jana Antonína, je překvapením hlavně jeho původní druhé jméno Karel. Jan byl ovšem Janem Karlem skutečně dobrých dvacet let, než k těmto jménům úředně připojil ještě třetí. Ale to předbíháme.

O Janově nejranějším dětství víme většinou jen z jeho vlastních, ve stáří sepsaných vzpomínek. V nich se však věnuje spíše lidem kolem sebe, jako by nechtěl zmiňovat události, které sám neměl šanci ovlivnit.

Na své dětství vzpomínal jen zběžně. V tom nebyl ostatně zase takovou výjimkou, jen málo lidí se dokáže ve vzpomínkách ponořit tak hluboko. Ale všechny jsou pro nás důležité, a tak na rozdíl od těch pozdějších, kde už je můžeme porovnávat s jinými prameny, jsou nám i jeho poněkud skoupé vzpomínky na dětství vzácné.

Když se Jan narodil, uplynulo od otcova odchodu ze Zlína dvanáct let. Tehdy bylo ještě Uherské Hradiště oproti Zlínu přitažlivější. I dnes mělo statut okresního města, sídlilo zde hejtmanství a řada dalších institucí, ale Zlín získal mezitím – a ironií bylo,

že právě díky třem zmíněným „uprchlíkům“ – auru úspěšnosti a jméno Baťa začalo ovládat i celé okolí.

Na druhou stranu, narodit se sice v Uherském Hradišti, ale se jménem Baťa, znamenalo už samo o sobě něco víc.

Ne vždy ovšem jen k otcově radosti. V rodině citlivě vnímali, že zatímco jejich skromná živnost trochu stagnuje, Tomášův, Annin a Antonínův Zlín doslova vzkvétá.

Rodiče jim to přáli, ovšem naprosto se tam odmítali přestěhovat, přestože Tomáš by otce a jeho zkušeností rád využil. Dlouho se také marně snažil ulehčit jim život a vzít si do Zlína aspoň některé z dětí, ale starý pán trval na svém a Ludmila ho v tom podporovala. Přestože museli, jak už bylo řečeno, přibrat ještě další živnost, aby se udrželi nad vodou.

Jan tak měl možnost přiučít se kousek po kousku každé z obou živností a pochytit přitom i něco z otcovy vytrvalosti. Je otázka, zda také ne z jisté nestálosti, s níž zkoušel kdeco. Takovou povahu měl však nejspíš už v genech.

Určitě mu také musel utkvět v mysli způsob, jak otec přijímal tovaryše. Každý mu musel nejdříve předvést své vlastní náradí, svůj „pinkl“. Teprve když bylo vše v pořádku a čisté, zauvažoval mistr o tom, že by ho přijal.

Hledat i v drobnostech možnost, jak posoudit člověka, byla jedna z vlastností, které si odnesl do života i Jan.

Zcela nepochybně ho formovala i úcta k majetku a k rodičům, vlastnost i v tak početné domácnosti nezbytná.

Později se vyjádřil, že k vůbec největším zážitkům z dětství patřila nedělní rána v otcově posteli, kam za ním děti v ten den směly a mohly tam s ním dovádět. A také si tam s ním – ještě než se šlo do kostela – společně zazpívaly.

I ten zpěv Janovi zůstal, a to i v nejtěžších chvílích na druhém konci světa. A tahací harmonika, která ho bude provázet po celý život.

V rodině plné bratrů

Sourozenců měl tedy Jan Karel Baťa plno.

O některých se musíme zmínit podrobněji. Především o těch třech z otcova předešlého manželství, Anně, Antonínovi a Tomášovi, kteří požádali o dědictví po matce a ve Zlíně si založili vlastní živnost. Protože nebýt toho, byl by Janův život docela jiný.

Přijít o pomoc hned tří nejstarších dětí najednou nebylo pro otce a zbytek rodiny nic jednoduchého a nešlo jen o těch šest set zlatých – tehdy opravdu značnou sumu.

S nejstarším Antonínem možná ani tak nepočítal, s Tomášem ale určitě. A to i přesto, že ten už otce jednou opustil, když v šestnácti utekl za sestrou do Vídně, kde se chtěl osamostatnit. Právě tím ale přesvědčil rodinu o své nepostradatelnosti a po návratu se stal o to důležitější oporou, takřka mozkiem celé živnosti.

Začal tak uskutečňovat své zdánlivě nesmyslné plány, když mu otec umožnil, aby jel se vzorky bot „do světa“. Tomáš tak v Praze nejenže našel nové zákazníky, ale především tím otce přiměl k perspektivnějšímu smýšlení, a to nejen o novinkách ve výrobě, ale hlavně o strojích.

Nakonec se ale ti tři, tedy i sestra Anna, po čase rozhodli, že začnou jinde a sami. Možná tomu napomohl i požár, který roku 1894 postihl některé z dílen, jejichž provoz tak museli na čas zastavit.

Otci patří uznání za to, že toto rozhodnutí nakonec i přes počáteční nesouhlas přijal a jejich nový začátek sledoval s porozuměním.

Ovšem i s obavami, protože se ve Zlíně brzy dostali do dluhů. Přispěl k tomu především Antonín. Ještě než narukoval na vojnu, podepsal riskantní směnky a problémy, které z toho plynuly, zanechal k řešení ostatním. A protože Anna se v té době vdala, zbyl na vše nakonec Tomáš sám.

Ale zvládl to, podnik zachránil a z dluhů vytáhl dokonce i otce, který podepsal podobně „zrádnou“ směnku jako Antonín.

Ale kde jsme zanechali Jana? Tehdy mu bylo teprve šest a sotva začal chodit do školy. Přesto se brzy stal součástí plánů o čtrnáct let staršího Tomáše.

Bratr Antonín se totiž ani po návratu z vojny nestal pro Tomáše pevnou oporou, protože onemocněl osudnou tuberkulózou. Tomáš ho sice poslal do sanatorií a pak k moři, ale pomalu se už připravoval i na to, že zůstane sám. A tak mu brzy budou i o tolik mladší Jan a další nevlastní sourozenci velkou pomocí.

Tomáš a Zlín jsou tak ostatně během celého Janova dětství v Hradišti předmětem úvah v rodině skoro denně, přestože se tomu rodiče spíš brání. Je to pochopitelné – ti tři se narodili přece jen jiné matce než té Janově. Že se jim ve Zlíně daří lépe, jim nikdo nezalívá. Jen otec Antonín, jakkoliv pyšný na jejich rostoucí úspěchy, vzpomíná možná s jistými rozpaky na to, zda tenkrát rozhodl správně, když jim dal volnost.

Minulost těžko změnit, nicméně každá Tomášova pozornost jako pomoc a dárky dětem nebo opakovaná pozvání do Zlína jako

by znovu jítřila a oslabovala sounáležitost dvou křidel rodiny, která se navzdory nevelké vzdálenosti mezi Hradištěm a Zlínem tak trochu odcizují.

Ale bude to právě Jan a o málo starší Leopold, kdo je po letech znovu spojí.

Bez otce

Otec Antonín se toho bohužel nedožil. A neužil si ho dlouho ani malý Jan. Když se narodil, bylo už otci čtyřiapadesát, a když náhle zemřel, bylo Janovi teprve šest.

Smrt přišla nečekaně. Dnes bychom řekli, že se to stalo během služební cesty, když jel se zbožím na jarmark a cestou přespal u Josefky ve Zlíně.

Připomeňme, že Josefka byla další Janova nevlastní sestra, dcera zavražděného ševce Bartoše. V té době už byla provdaná za Huberta Klause a žila ve Zlíně, kde Klaus vládl Tomášově vrátnici.

Josefka se Tomášovi starala o domácnost, a tak na tom, že u nich otec občas přespal, nebylo nic zvláštního. Když však té noci zemřel, byla u něj sama a ani přivolaný lékař už mu nemohl pomoci. Nejstarší Baťa tak zanechal v Hradišti svou početnou rodinu samotnou.

Bolestně chyběl nejen malému Janovi. Největší starost zůstala na matce Ludmile. Tomášem častokrát nabízenou pomoc občas přijala, ale na opakovaně nabízenou možnost přestěhování

do Zlína nereagovala. Zůstávalo tak jen u řídkých návštěv a ani Tomášovy a Anniny dárky pro své děti neviděla zvláště ráda.

Poměrně známá je historka s peněženkou, kterou si u nich Tomáš při jedné návštěvě Hradiště nenápadně „zapomněl“. Když mu ji pak malý Jan na matčin příkaz přivezl, popřel Tomáš, že by byla jeho, a tvrdil, že peníze v ní zřejmě patřily ještě otci. Dost vysoká částka, kterou tak musel Jan mamince na Tomášovo naléhání zase vrátit, skončila ale stejně kdesi ve skříni a Ludmila si z ní něco brala, jenom když bylo nejhůř.

Aby vyšli, zvládala kdeco sama. Už za manželova života vyráběla a v létě prodávala cukrovinky a malinovou limonádu (na Moravě se jí říkalo sodovka). Teď bylo na dětech, aby vypomáhaly. Zvládal to i malý Jan. Někdy i způsobem odpovídajícím jeho věku: na pouti vlezl pod pult se sodovkami a tajně tam „střílel“ ze špuntovky, což byl ostatně také jeden z Tomášových dáreků.

Zvuk špuntovky se totiž velmi podobal „pufnutí“, zvuku při otvírání láhve sodovky, snad byl i o něco silnější. Šlo tak trochu o podfuk, ale účinný: falešné bouchnutí sodovky vždy upoutalo pozornost okolostojících a přitahovalo je v tom vedru podvědomě ke stánku, kde pak při pohledu na vyrovnané řady sodovek zpravidla neodolali a láhev koupili.

Nejstarší z Janových sourozenců, nevlastní bratr Josef, ještě z matčina prvního manželství, sodovku z vody čerpané ze studny vyráběl, ti menší na ni sbírali maliny. Recept na získání správného „gazu“ z kyseliny uhličitě znali od otce.

Přes zimu zase pomáhal rodině prodej papučí a dřeva nasbíraného kluky u řeky během každoročních povodní.

Janův jen o něco starší bratr Leopold v živnosti příliš nepomáhal. Ještě studoval a brzy měl nastoupit u Tomáše ve Zlíně. Právě to byl možná důvod, proč Ludmila odolávala návrhům, aby tam pustila i Jana s Bohušem.

Malému Janovi se ovšem ve Zlíně při občasných návštěvách líbilo. Zvláště v továrně ho zaujalo vše, co tam viděl. Rušná

atmosféra, svištící transmise i kouzlo mnoha strojů... A tak nakonec Ludmila přistoupila na kompromis. Rozhodla, že ti dva budou chodit ve Zlíně aspoň do měšťanky.

Traduje se, že k Tomášově snaze dostat Jana do Zlína přispěla náhoda: v Hradišti kdysi cestou uviděl, jak se Jan tenkrát i s ovázanou rukou ubránil několikanásobné přesile útočníků. S kamenem na provázku točil kolem sebe zdravou rukou tak dovedně, že si je dokázal udržet bezpečně od těla. Už tehdy prý Tomáš odhadl, že právě on má v sobě ten správný „grif“ potřebný k úspěchu. I když zatím jen při hře.

Když však mělo na měšťanku opravdu dojít, ani Jan se k tomu nijak zvlášť neměl. Tady v Hradišti byl mezi kluky králem. Tam – ve stínu úspěšného staršího bratra – nanejvýš princem.

A také ho zde v Hradišti držela řeka. Mohutná Morava a s ní spojená dobrodružství byla proti mnohem skromnější Dřevnici protékající Zlínem rozhodně větším lákadlem.

Zabrala až připomínka, že na jaře a během povodní mívá i Dřevnice vody dost. A také vlastní loďka, kterou Tomáš prozíravě koupil. Klíče od ní svěřil sice pro jistotu staršímu Leopoldovi, ale i to se časem poddalo. Hlavní bylo, že loďka byla jejich, zatímco v Hradišti se s kluky museli vždycky nějaké nejdřív zmocnit.

Už bez mužovy opory se tedy Ludmila nakonec dala přesvědčit. I když věděla své: že se kluci dočasným odchodem do Zlína sice zbaví nepohodlí v Hradišti, ale přijdou o něco mnohem cennějšího. Moudře tak hájila zbytek jejich dětství.

Ale už souhlasila a nedalo se nic dělat: ti dva byli ve Zlíně. A Janovo dětství tím opravdu skončilo.

Zlínská škola života

Tomáš se nedlouho předtím vrátil z více než poučného pobytu v Americe a nabral nový dech. Viditelně se rozmáhající podnik se už stával známým po celém Rakousku a vidina blízké posily tří bratrů Jana, Leopolda a Bohuše přišla právě včas.

Ani nejstaršímu Leopoldovi se ovšem do Zlína původně příliš nechtělo. Právě dostudoval a s maturitou tak dosáhl z celého příbuzenstva nejvyššího vzdělání. Přihlásil se v Praze na univerzitu a chtěl tam začít studovat a připravovat se na povolání učitele. Tomáš ho však přetáhl do továrny, a když tam Leopold na podzim roku 1908 přišel, stal se vedoucím právě zřízené centrální úctárny. Bylo mu jedenadvacet, a protože se jeho schopnosti brzy potvrdily, mířil k nadějně budoucnosti. Janovi s Bohušem se tak sice nemohl tolik věnovat, ale těm to nevadilo, kamarády si brzy našli.

To naopak neviděla ráda Josefka, u níž teď bydleli. Přesněji řečeno, vadilo jí, že si vybírali spíše kamarády, s nimiž se dostávali do problémů.

Sama Josefka měla mezi občany Zlína respekt a úctu. Nebyla jenom ženou někoho, komu Tomáš svěřil tak důležitou pozici.

Naopak, spíš sama patřila k jeho důvěrníkům a lidé se k ní chodili radit, protože nikdo jiný než ona neměl k Šěfovi (tak se mu teď říkalo) tak blízko. U ní snídal, od ní odcházel do práce, k ní se vracel na oběd a často i na večeři. Josefka tak byla alespoň do doby, než se Tomáš oženil, ve zlínském podniku skutečnou autoritou.

S tím se teď museli vypořádat i Jan s Bohušem. Na Jana prý byla Josefka přísnější, na Bohuše už méně. Bylo tomu tak nejspíš proto, že byl ještě malý. Ale byl tu i Leopold, díky němuž si mohli půjčovat loďku, a také Josefčin Klaus, který je občas pustil i do továrny. Těžko rozhodnout, kdo měl u kluků největší respekt. Klaus totiž také představoval bohatou studnici informací. Vedle vyprávění o tom, co zažil v Americe, věděl mnoho i z novin, které chodily do firmy. Ještě ráno, než je doručil Tomášovi, stačil odvyprávět nejzajímavější novinky všem, kdo o to stáli. Chlapci se tak od něj před spaním dozvěděli o světě někdy víc než ve dne ze školy.

Ani tam si ale Jan nemohl stěžovat. Učitelé – tenkrát ještě ovšem takřka výlučně muži – vnášeli do výuky mimo povinné osnovy i ledacos dalšího a Jan tam tak poznal skutečné kantorské osobnosti. Ve svých vzpomínkách ocenil, že jeden z učitelů byl i úspěšným fotografem, jiný zase divadelníkem, třetí muzikantem, a dokonce členem slavného Pěveckého sdružení moravských učitelů. A byl mezi nimi i zkušený botanik. Přestože se žáky měli i problémy, dokázali je ovlivnit na celý život. Nebyla náhoda, že z jeho zlínské třídy s třiceti spolužáky jich celých dvacet dosáhlo v životě významného postavení a poct.

Pan učitel Hradil žáky učil deklamovat a vedl je tak k zájmu o psané i mluvené slovo. Jiný – s trochu úsměvným jménem Babička – je zase upoutával svými fyzikálními pokusy. To Jana dovedlo k nápadu sestrojít si vlastní malý parní stroj.

Nebylo na tom zas tolik zvláštního, parní stroj patřil tehdy k posledním výkřikům techniky a zvláště Jan si to mohl v Tomášově fabrice ověřit. Málem na svůj nápad ale doplatil. Když

se pokusil jeden malý doma sestrojít, ukázalo se být problémem právě ono slovo *malý*. Nebo přesněji – jak přizpůsobit malým rozměrům i jeho výkon.

Fascinující princip převodu tepla v páru a páry v pohyb pístu a pásu k pohonu strojů pochopil dobře. Z porůznu nalezených součástek a z kusu širší dobře ucpané trubky namísto kotle smontoval ne právě vzhlednou kopii stroje, který však k Janovu úžasu fungoval. Takže když pod kotlem jednoho dne pomocí lihu vydatně zatopil, vytvořila se skutečně pára a ta také pohnula hned napoprvé pístem a pak i kolem.

Byl to jeho první objev. Ne stroje, ale skutečnosti, že dokáže realizovat i zdánlivě nemožné, stačí se jenom nebát.

A to mu už zůstalo. Sice ne vždy k vlastnímu prospěchu nebo k užítku okolí, ale vždy se už řídil zásadou nebát se experimentů předem odsuzovaných k neúspěchu.

Co se týká onoho parního strojku, málem to skončilo tragicky. Jan ten pokus prováděl totiž těsně za dveřmi místnosti, za nimiž z fajfky spokojeně pokuřoval strýček Klaus. Když ani ohýnky šesti malých lihových vařičů zahřívajících vodu v rouře nepřiměly zaseklou hřídel k pohybu, Jan na ni klepl kladivem. V tu ránu došlo k tak silnému výbuchu, že dveře vyražené z pantů prolétly vrátnicí až ven a areálem celé fabriky otrásla ohromující rána.

Kde skončila strýcova dýmka, nevíme a ani Tomáš prý za incident nikoho nepotrestal, jen Janovi vyčinił. Prý hlavně za to, že nerespektoval fyzikální zákony, jimiž se řídí všechno: stroje, lidé i přírodní živly. Řekl prý, že mu dokáže odpustit a škodu za něj nahradit. Zákony že se tím ale nezmění, a pokud je Jan nevezme za své, jednou na to doplatí.

Z pokusů, které Jan ještě v průběhu života provede, není ovšem zcela jisté, zda si to vzal opravdu k srdci.

S Tomášem v zádech

Ve svém jinak příjemném zlínském azylu nezažili Jan s Bohušem takových dobrodružství ani napomenutí právě málo.

Především od Josefky. O řadu let starší nevlastní sestra, která jim zastupovala dočasně matku, na ně byla opravdu přísná. Někdy možná až příliš, takže i Jan, který si jinak věděl se vším rady, se občas přece jen vzbouřil. Tehdy prý chodil za Tomášem a rozhořčeně žádal, aby se mohl vrátit do Hradiště.

Obvykle pak docházelo k smíření. Jednou však nebyl Tomáš ve Zlíně a Jan si tak neměl komu postěžovat. A tenkrát se také odehrál jeho pověstný útěk z domova, po němž ho dva dny hledali. Josefka, unavená po práci na poli, mu v ten den vyčetla – podle Jana nezaslouženě – nepořádek v jeho skříňce. Všechno mu z ní nemilosrdně vyházela na podlahu, ať si to uklidí – jak se to dělávalo na vojně.

Ta nespravedlnost spojená s ponížením mu vehnala krev do hlavy a Jan s výkřikem: „Tož sbohem, už ňa tu neuvíďte!“ za sebou rozhořčeně bouchl dveřmi.

Neudělal to poprvé. Jako vždy za ním poslali Bohuše, který už věděl, kde uprchlík obvykle truceje. Tentokrát ho tam však nenašel. Jan měl svou hlavu, schoval se jinde a nechal ho hledat marně. Potom tajně sledoval, jak za ním poslali ještě bratra Leopolda, dokonce i strýce Klause, kteří znepokojeně běželi dokonce až k řece...

Noc strávil v kopcích u stavení věčně opilého dělníka, o kterém si myslel, že pokud by ho viděl, nevyhodí ho a snad ani neprozradí.

Jenže ten ho viděl a na druhý den v práci ho ze strachu prozradil. Tou dobou už byl Zlín vzhůru nohama. Jana už pokládali za utopeného.

Když se o tom dozvěděl Tomáš, dostal chlapec pár facek.

Zato Josefka se mu k jeho překvapení omluvila a od té doby mezi nimi zavládlo příměří. A v rodině i mezi kamarády si získal pověst samorosta, který se umí ozvat, když si myslí, že je v právu.

Připomeňme ještě jeden podobný útěk, který nebyl časově tak vzdálený, ale tentokrát se týkal Tomáše. I Šéfa tehdy ne sice až do rána, nicméně s vážnou obavou všichni hledali.

Stalo se to, když se Tomáš rozešel s Mařenkou Babičkovou, svou první láskou. Už měli téměř před svatbou, když se Tomáš náhle dozvěděl, že se v její rodině vyskytuje tuberkulóza a Mařenka sotva bude moci mít děti. To byla pro Tomáše, o němž se vědělo, že jich chce mít co nejvíc, překážka, kterou nedokázal překonat. S Mařenkou už byl sice napůl zasnoubený, ale tváří v tvář realitě ze svatby sešlo.

Všichni z Tomášova okolí byli toho názoru, že to bylo zcela racionální rozhodnutí: musel se s ní prostě rozejít. Jenže ten večer, kdy jí to měl oznámit, to na něj plně dolehlo a jindy vyrovnaný a na vše připravený Tomáš najednou prostě zmizel.

Hledali ho dlouho marně a málem by i on strávil noc v kopcích, kdyby ho tam nenašel a nepřemluvil k návratu dobrý přítel – rodinný lékař doktor Gerbec, na kterého Tomáš vždycky dal.

Oba ty útěky spojují dvě skutečnosti.

Otcem opuštěné snoubenky nebyl nikdo jiný než Janův přísný, ale oblíbený učitel Babička. Tu souvislost si tehdy musel Jan jako jeho žák uvědomovat. Tím spíše, že matka kvůli tomu vyvolala s Tomášem na veřejnosti scénu a Jan jí byl přítomen. Později vzpomínal, že ještě i po této události viděl u Tomáše na zdi Mařencin portrét a odvážil se ho zeptat, proč ho tam ještě má, když o něm Babičkovi mluví tak ve zlém. Tomášovu odpověď neznáme, ale obraz prý potom odstranil, možná i zničil.

A druhá souvislost?

Po letech to bude právě Marie Gerbecová, dcera onoho lékaře, do níž se dnes zatím ještě jen dvanáctiletý Jan ve třiaadvaceti zamiluje a zplodí s ní pět dětí – čtyři dcery a syna.

Ostatně jméno Marie jako by bylo Baťům nějak souzeno. I pozdější Tomášova nevěsta, a tedy i Janova švagrová, bude opět Marie. Ale to už opravdu předbíháme.

Nejprve musí Jan ještě dokončit školu. Už během ní se seznamuje s továrnou, spřátelí se tam s dělníky, kteří mu jako Šěfovi bratrovi dovolí sáhnout na stále dokonalejší stroje, ale hlavně – setkává se tam častěji i s Tomášem. A jen co vyjde ze školy, u něj nastoupí podobně jako Leopold a Bohuš už zcela oficiálně do zaměstnání.

Ale to už je skoro na spadnutí i Tomášova svatba, na kterou bude Jan dlouho vzpomínat.

U šestnácti strýcem

Tomášova svatba byla stanovena na duben roku 1912. Proto se také rychle dokončovala rozestavěná vila, protože i když obřad začal ve Vídni, Tomáš trval na tom, že svatebčané přejedou ještě odpoledne do Zlína a večer už budou slavit zde. Nevěsta Marie, dcera bibliotékaře císařské dvorní knihovny ve Vídni, tak měla patřit již od začátku společného života právě sem.

Svatba byla velkolepá a celý Zlín se jí dlouho nemohl dočkat, protože Tomášovi táhlo už na čtyřicet a tomu, že se konečně ožení, už pomalu nikdo nevěřil.

Jan nebyl výjimkou. Být na svatbě jenom hostem mu bylo při jeho podnikavosti málo. A tak nebylo divu, že k ní připravil i pozoruhodný zážitek. Souviselo to se školou, tentokrát hudební.

Jan totiž ve Zlíně chodil – podobně jako Leopold – do houslí. Sice víc miloval pošťuchování před školou než svoje vrzání, základy tam ale dostal. A jednou z mála příležitostí, jak se projevit, byla právě Tominova svatba (tak se Tomášovi říkalo v rodině).

I sotva čtrnáctiletý kluk může mít někdy přání stát se na chvíli hvězdou. A když se všichni předháněli v tom, kdo nejlíp vyjádří